

Н. М. ОПОЛЬСЬКА. ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДИТИНИ

Аналізуються поняття та види принципів правового захисту дитини.

Ключові слова: правовий захист, принципи прав дитини.

Анализируются понятие и виды принципов правовой защиты ребенка.

Ключевые слова: правовая защита, принципы прав ребенка.

A concept and types of principles of legal protection of a child.

Key words: legal defense, principles of rights for a child.

Становлення демократичної, соціально-правової держави передбачає необхідність формування молодого покоління, відродження української нації та реформування правової системи у сфері захисту прав та свобод дитини. Приведення ювенального законодавства у відповідність до найкращих здобутків людства у правовій сфері впливатиме на ефективність розвитку правової системи України в цілому.

Міжнародно-правові акти (Конвенція про права дитини; Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом; Європейська конвенція про усиновлення дітей; Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці та ін.) втілили в собі найпрогресивніші принципи правового захисту дитини, що розроблені людством протягом багатьох століть. У них у юридичній формі закріплено головні гарантії гідного існування дитини, захисту її прав та свобод.

Дієвість реформування правової системи України значною мірою залежить від врахування основних принципів правового захисту дитини, напрацьованих людством та відображених у міжнародно-правових актах.

Дослідження проблеми принципів права займалось багато науковців. У вітчизняній науковій літературі розглядалися питання загальних принципів права, зокрема у працях В.Д. Бабкіна, С.В. Бобровник, М.І. Козюбри, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіновича та ін. Принципи ювенального права були дослідженні у працях Н.М. Крестовської, С.А. Саблука. Серед російських науковців зазначені питання досліджували: В.І. Абрамов, В.В. Кулапов, Є.А. Лактюнкіна, Т.Ю. Смолова та ін.

Незважаючи на численні дослідження даної категорії в загальній теорії права, вона є однією з найбільш дискусійних, а проблематика принципів правового захисту дитини залишилась поза увагою науковців.

Принципи правового захисту дитини нерозривно пов'язані з принципами ювенального права, оскільки вони взаємодіють як часткове з цілим. Однак, у сучасній науці питання, щодо виокремлення галузі ювенального права в системі права України залишається дискусійним. Н.М. Крестовська розглядає принципи ювенального права як вироблені в правосвідомості, закріплені в ратифікованих Україною міжнародних договорах та національному законодавстві основоположні засади правового регулювання суспільних відносин за участю дітей, а також в актах правової поведінки, пов'язаних із забезпеченням виживання, розвитку та соціалізації дітей¹. Російська дослідниця Л.Ю. Голишева зазначає, що принципи ювенального права – це загальні засади, необхідні для побудови норм ювенального права, як юридичні, моральні та політичні системоутворюючі при-

© *ОПОЛЬСЬКА Наталя Михайлівна* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Вінницького національного аграрного університету

чини ювенального права². Є.А. Лактункіна вважає, що принципи здійснення прав дитини характеризують їх суть та призначення в суспільстві, визначають основний зміст правового статусу дитини³. С.А. Саблук розглядає принципи правового становища дитини, як основоположні начала, ідеї, відповідно до яких побудовані взаємовідносини дитини з іншими суб'єктами⁴. О.І. Наливайко розглядає принципи правового захисту особи як основоположні начала, відправні ідеї, головні нормативно-регулятивні напрямки правового впливу, спрямовані на досягнення мети правового захисту і на висвітлення явищ, які перешкоджають здійсненню правового захисту⁵.

На нашу думку, принципи правового захисту дитини – це відображені у міжнародних договорах та закріплені в національному законодавстві основоположні засади, які спрямовані на розвиток інституту захисту прав та свобод дитини та врегулювання суспільних відносин у цій сфері.

Існує ряд підходів до визначення системи принципів реалізації, охорони та захисту прав дитини. Білоруський дослідник О.М. Старовойтов виділив принцип неприпустимості дискримінації дитини, принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини, принцип вільного виразу дитиною своїх власних поглядів, принцип дотримання прав дитини на виживання і здоровий розвиток, принцип особливого захисту та охорони дітей⁶.

Зазначені принципи є досить важливими у сфері міжнародно-правового захисту прав дитини, але, на наш погляд, принцип дотримання прав дитини на виживання і здоровий розвиток доцільно виразити як принцип забезпечення прав дитини на життя, здоров'я та всебічний розвиток. Є.А. Лактункіна запропонувала виділити загальні принципи правового захисту дитини: принцип особливого державного захисту прав дитини та принцип публічності прав дитини⁷.

Такий підхід поєднує необхідність особливого захисту прав дитини з боку держави та визнання її активним суб'єктом належних прав та свобод.

Н.М. Крестовська зазначає, що ювенальне право України ґрунтується на таких принципах: пріоритетності прав дитини, принципі рівності дітей незалежно від будь-яких обставин їхнього народження або актуального стану, принцип пріоритетності сімейних форм виховання, принцип протекціоналізму, принцип обов'язкової підготовки до дорослого життя, принцип поваги та толерантності, принцип забезпечення участі дітей у суспільному житті, принцип «*parens patriae*», тобто прямої державної опіки над дитиною, принцип позитивної дискримінації (встановлення мінімального віку, з якого можливе притягнення дитини до юридичної відповідальності), принцип заохочення інституцій громадянського суспільства до дій в інтересах дітей⁸.

На нашу думку, ці принципи висвітлюють як загальну основу норм ювенального права, так і окремі засади правового захисту прав дитини. О.І. Наливайко до принципів правового захисту особи відніс принцип невідчужуваності та непопущності прав та свобод людини; принцип гарантованості і довічності прав і свобод людини, конституційної рівності перед законом, принцип особистої недоторканності, принцип права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, принцип відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальних чи моральних збитків, що завдані незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, принцип недопустимості зворотної дії закону, принцип права на правову допомогу, принцип необов'язковості виконання явно злочинного наказу чи розпорядження, принцип недопустимості притягнення до юридичної відповідальності за одне й те

саме правопорушення, принцип невинуватості, принцип недопустимості обмеження конституційних прав і свобод, принцип звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення⁹. Такий підхід висвітлює основоположні засади правового захисту людини і може бути пристосований до правового захисту прав та свобод дитини.

Провідним принципом правового захисту визнано принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод, який закріплено у ст. 21 Конституції України. Сутність цього принципу полягає в тому, що основні права та свободи людини є невідчужуваними і належать кожному від народження, а не від держави.

Ч. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України передбачає, що правоздатність людини виникає у момент її народження, проте у випадках, встановлених законом, охороняються її інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. У преамбулі Конвенції ООН про права дитини зазначено, що дитина потребує спеціальної охорони і піклування не тільки після, але й до народження.

У теорії права існують різні підходи щодо визнання прав за ненародженою дитиною. Одні дослідники зазначають, що момент зачаття є початком життя, а інші виділяють різні періоди внутрішньоутробного розвитку, як початок життя людини. Єдиного, несуперечливого підходу до цього питання немає.

У законодавстві багатьох країн передбачено, що ненароджена дитина має право на життя, на народження. Згідно п. 1 ст. 4 Американської конвенції про права людини від 22.11.69 р. передбачено, що право на повагу до життя «захищається законом і, зазвичай, з моменту зачаття». А підпараграф 30 ст. 40 Конституції Ірландії встановлює: Держава визнає право на життя ненародженого та, маючи на увазі рівне право на життя матері, гарантує у своїх законах повагу і, наскільки це можливо, захищає та підтримує своїми законами це право.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. На нашу думку, ці критерії є відносними, а питання про початок життя залишається дискусійним. Дитина потребує спеціальної охорони і до народження, тому вважаємо, що її права з моменту визнання життєздатною є невідчужуваними. Зважаючи на це, зміст принципу невідчужуваності та непорушності прав та свобод дитини полягає у тому, що основні права та свободи є невідчужуваними і належать кожній дитині з моменту початку її життя (а не з народження), із врахуванням невідчужуваності прав матері.

Таке викладення даного принципу, на нашу думку, не заперечує права дитини на життя в утробі матері, а також не звужує обсягу прав жінки.

Принципом правового захисту дитини є принцип гарантованості прав та свобод дитини. Він полягає у системі гарантій, що забезпечують реалізацію прав та свобод дитини. Застосовуючи вказаний принцип до правового захисту дитини, варто відмітити, що його дія обмежена віковими межами. Вважаємо, що після досягнення дитиною повноліття, принцип гарантованості прав та свобод дитини переходить у принцип гарантованості та довічності прав та свобод людини. Принцип рівності прав та свобод дитини визначений у ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства». Він передбачає, що всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, здоров'я чи будь-яких інших обставин, мають рівні права та свободи. Держава гарантує

усім дітям рівний доступ до безоплатної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їх прав.

Важливим принципом правового захисту дитини є принцип пріоритетності прав дитини, оскільки забезпечення інтересів дитини має бути головним міркуванням при виданні з цією метою законів. Суть зазначеного принципу у захисті прав дитини, полягає в тому, що, незважаючи на рівність усіх громадян перед законом, діти є найбільш вразливою категорією населення, тому їм необхідний особливий захист та турбота.

Одним із принципів правового захисту дитини є принцип активності дитини у здійсненні захисту належних їй прав. В основі цього принципу покладено право дитини на звернення до уповноважених органів за захистом своїх прав. Дитина може звернутися до органу опіки та піклування, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей, молоді, інших органів державної влади та місцевого самоврядування за захистом своїх прав, ліквідації випадків жорстокого поводження. Держава через систему своїх органів (опіки та піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, та ін.) зобов'язана надавати дитині та особам, що про неї піклуються допомогу у запобіганні та ліквідації випадків порушення прав дитини. Після досягнення 14-ти років дитина може самостійно звертатись за захистом своїх прав до суду, оскаржувати дії або бездіяльність відповідальних осіб, рішення державних органів та органів місцевого самоврядування тощо.

Наступним принципом є принцип права на допомогу у захисті прав та свобод дитини. Дитина до певного віку не може самостійно здійснювати захист своїх прав та свобод. Тому звертатись за захистом прав дитини до компетентних органів мають батьки, особи, що їх заміщують, органи опіки та піклування, громадські організації тощо. Інтереси дитини до 14 років у суді можуть представляти батьки, опікуни, інші особи. Разом з тим, після досягнення чотирнадцятирічного віку дитина також має право на допомогу у захисті прав та свобод. Це можуть бути різного роду консультації, бесіди та активні дії, спрямовані на захист прав та свобод дитини. Цей принцип особливо важливий тому, що дитина, в силу вікових особливостей розвитку, не завжди може ефективно захищати свої права навіть після досягнення чотирнадцятирічного віку. Крім того, варто зазначити, що нерідко, дитину, яка робить спроби самостійно захищати свої права, серйозно не сприймають: сучасне суспільство ще не зовсім підготовлено до таких змін. Н.М. Крестовська відзначила серед принципів ювенального права принцип пріоритетності форм сімейного виховання дитини¹⁰. Зазначений принцип також є принципом правового захисту дитини. Оскільки батьки, особи, що їх заміщують, мають права по захисту своєї дитини, то повинні слідкувати за дотриманням прав дитини як в сім'ї, так і в суспільстві взагалі.

Провідним принципом інституту правового захисту, на нашу думку, є принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини. В основі цього принципу лежить право дитини на честь і гідність, особисту безпеку, здоров'я тощо. Особиста безпека складається з індивідуальної свободи, фізичної недоторканості, моральної недоторканості, психічної недоторканості.

Питання забезпечення моральної та психічної недоторканості дитини є досить складним, оскільки індивідуальна свобода дитини може бути обмежена правом батьків на виховання. П 3. ст. 151 Сімейного кодексу України передбачено, що батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які

суперечать закону, моральним засадам суспільства. П. 7 ст. 150 Сімейного кодексу України забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування інших покарань, що принижують людську гідність дитини, проте чітке визначення поняття людської гідності дитини відсутнє.

В юридичній літературі проблема визначення поняття людської гідності дитини залишилась поза увагою науковців. На нашу думку, це питання має суттєвий вплив на забезпечення прав та свобод дитини та потребує дослідження.

Важливе значення у процесі виховання дитини має принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини, який спрямований на захист дітей від дій, що принижують людську гідність, завдають фізичної чи психічної шкоди дитині. Він є основою захисту дітей, що мають проблеми з законом, сприяє зниженню рівня дитячої злочинності та зменшенню кількості дітей, засуджених до позбавлення волі. Відповідно до зазначеного принципу, формою особистої відповідальності дитини, що скоїла злочин, є застосування заходів виправного характеру. У виключних випадках дитину за скоєне правопорушення може бути притягнуто до юридичної відповідальності.

Важливим принципом правового захисту дитини є принцип недопущення найгірших форм дитячої праці. Суть цього принципу полягає у запобіганні та ліквідації найгірших форм дитячої праці, впровадженні заходів виведення дітей із сфери праці та повернення їх до навчання у школі. Україною ратифікована Конвенція «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці», що має на меті викорінення дитячого рабства, примусової праці, проституції, порнографії та інших форм небезпечної праці та експлуатації дітей.

Досліджуючи принципи правового захисту прав та свобод дитини, доходимо висновку про наявність порушень зазначених принципів законодавством України. Зокрема, п. 2 ст. 173 Сімейного кодексу України, передбачено, що при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків. Тобто, закріплюючи презумпцію права власності батьків на майно, законодавець встановив, що саме дитина (її представник) має доводити протилежне. На нашу думку, це порушує принцип пріоритетності прав дитини, суперечить якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Принцип рівності дітей та принцип пріоритетності сімейних форм виховання порушує п. 3 ст. 143 Сімейного кодексу України, який передбачає можливість залишення батьками дитини у пологовому будинку чи іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного чи психологічного розвитку. Визначено, що залишеною може бути лише дитина, якщо вона має істотні вади розвитку, а здорових дітей батьки зобов'язані забрати з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я. Тому п. 3 ст. 143, на наш погляд, необхідно виключити із Сімейного кодексу України.

Реалізацію принципу толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини гальмує відсутність у законодавстві визначення людської гідності дитини. Пропонуємо доповнити ст. 1 ЗУ «Про охорону дитинства» визначенням людської гідності дитини.

Для недопущення перевищення права батьків обирати форми та методи виховання та реалізації принципу толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини необхідно законодавчо закріпити вимогу до поваги людської гідності дитини. Пропонуємо до п. 1 ст. 150 Сімейного кодексу України внести зміни наступного характеру: батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі

поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, Батьківщини, розвивати, примножувати людську гідність дитини. Таке доповнення відповідає основним педагогічним принципам виховання, оскільки розвиток людської гідності спонукає дитину до безперервного самовдосконалення, зменшуючи необхідність застосування покарання. Удосконалення законодавства у сфері охорони та захисту прав та свобод дитини наблизить його до міжнародно-правових стандартів та сприятиме відповідності вказаним принципам правового захисту дитини.

Отже, принципи правового захисту дитини – це відображені у міжнародних договорах та закріплені в національному законодавстві основоположні засади, які спрямовані на розвиток інституту захисту прав та свобод дитини та врегулювання суспільних відносин у цій сфері. До них належать: принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод дитини; принцип гарантованості; принцип пріоритетності прав та свобод дитини; принцип активності дитини у здійсненні своїх прав та свобод; принцип пріоритетності сімейних форм виховання; принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини; принцип недопущення найгірших форм дитячої праці.

1. *Крестовська Н.М.* Ювенальне право України: Іст.-теорет. дослідж.: Монографія. – О.: Фенікс, 2008. – С. 214. 2. *Гольшєва Л.Ю.* Российское ювенальное право: Монографія / Моск. ин-т предпринимательства и права, Ставроп. фил. – Ставрополь: Пресса, 2004. – С. 49, 94. 3. *Лактункина Е.А.* Права ребенка в контексте концепции устойчивого развития: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2005. – С.10. 4. *Саблук С.А.* Правове становище дитини в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 2009. – С. 7. 5. *Наливайко О.І.* Принципи правового захисту людини : (підходи до класифікації) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. / Римаренко Ю.І., Кондратьєв Я.Ю., Тацій В.Я., Шемшученко Ю.С. – К., 2005. – Т. 2: Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 900–903. 6. *Старовойтов О. М.* Международная защита прав ребенка как институт международного права // Журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 3. – С. 37. 7. *Лактункина Е.А.* Цит. праця. – С.13. 8. *Крестовська Н.М.* Цит. праця. – С. 214. 9. *Наливайко О.І.* Цит. праця. – С. 900-903. 10. *Крестовська Н.М.* Цит. праця. – С. 215.